

Шаимкулова Р.

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА ЖАЗУУ ИШТЕРИН ЖҮРГҮЗҮҮНҮН КЭЭ БИР ЖОЛДОРУ

Шаимкулова Р.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ В ПРОВЕДЕНИИ ПИСЬМЕННЫХ РАБОТ В ВУЗАХ

R. Shaimkulova

SOME METHODS IN THE CONDUCT OF THE WRITTEN WORK IN UNIVERSITIES

УДК: 89.17:371

Макалада жогорку окуу жайларындагы кыргыз тилинин практикалык курсу дисциплинасынан жазуу иштерин жүргүзүүнүн айрым ыкмалары жөнүндө сөз болот.

Негизги сөздөр: жазуу иш, мекеме, курс, сабак, ыкма.

В этой статье говорится о некоторых способах проведения письменной работы в высших учебных заведениях по дисциплине практического курса кыргызского языка.

Ключевые слова: письменная работа, заведение, курс, дисциплина, способ.

This article is about some methods of written work of the chair of practical course of Kyrgyz language of the higher educational establishments.

Key words: writing, institution, course, discipline, a way to.

Бүгүнкү маалымат айдыны курч өсүп жаткан мезгилде жаш муундар маалымат технологияларын абдан көп пайдаланып, жазуу ишмердүүлүгүнө көп көңүл бурбай коюшту. Албетте, ал технологиялардын турмушта өтө көп пайдалуу жактары бар. Ошентсе да, мамлекеттик тилдин ураанын 25 жылдан бери көтөрүп келе жатканыбыз менен, сүйлөө кебибиз да, жазуу кебибиз да бир аз аксагандай туюлат. Куюлуштура сүйлөгөн, ар бир сөзүн көркөмдөтүп макалданткан кыргыз жаранын чанда кезиктирбесек, деги эле жалпы журтубузда эки сөзүбүздүн бири орусчадан же башка бир тилден кирген сөздөргө аралашып, кебибиздин кунары учкандай. Бул маселени тилибиздин өнүгүшүнө кайдыгыр карабаган атуулдар, тилчи, адабиятчы окумуштуулар, мугалимдер оозеки, жазуу кебибиздин мыкты болушуна өздөрүнүн сунуштарын айтып келишти. Окумуштуу Т. Маразыков «...бүгүнкү күндө орто мектептерде кыргыз тили сабагы, кыргыз тилинин тилдик каражаттарын үйрөтүү менен гана чектелип, кургак, турмуштук практикадан алыс, тилдик эрежелерди жаттатуу менен тажатма сабакка айланды. Орто мектептерде кыргыз тилин үйрөтүү үчүн жазылган окуу китептеринин мазмуну тилди окутуунун европалык ыкмасына негизделген. Бүгүнкү күндө окутулуп жаткан орто мектептин кыргыз тили окуу китептери мазмундук жактан толук эмес түзүлүшкө ээ. Анткени, тилди үйрөтүү тилдик каражаттардын табият белгилерин үйрөтүү менен гана чектелбейт. Мында эң негизгиси эне тилинде өзүнүн оюн мыкты, сабаттуу туюндура

билүүгө жана жаза билүүгө, жакшы сүйлөй билүүгө үйрөтүү өзгөчө зарыл», [4:63,64] – дейт.

Окумуштуу мектепте кыргыз тилин окутуу жаттатуу менен эмес, сабаттуу сүйлөө жана туура жазуу менен байланыштуу экенин белгилеп өттү. Мектептерде окуу программасына ылайык жазуу жумуштарынын бир топ түрлөрү аткарылат. Бирок, бул жаатта мугалимге керектелүүчү окуу-усулдук колдонмолордун аздыгы жазуу иштерин жүргүзүүдө өз таасирин тийгизет [4:511]. Мектепте жазылуучу жазуу жумуштарынан кыргыз адабияты предмети боюнча дилбаяндар, эсселер жазылса, кыргыз тили предметинен жат жазуу жана анын бир нече түрлөрү (сөздүк, текшерүү ж.б.у.с. жат жазуулар), ошондой эле баяндама (изложение) жазылат.

Жогорудагы окуучунун жазуу ишмердүүлүгүнө тиешелүү жумуштар анын жазуу сабаттуулугун өркүндөтүп, ойлоо, эске сактап калуу (баяндамада) жөндөмдүүлүгүн, чыгармачылыгын (дилбаянда) өстүрөт. Мектепте окутулган кыргыз тили жана адабияты предметинин уландысы катары жогорку окуу жайларында (адистигине карабай) кыргыз тилинин практикалык курсу дисциплинасы окутулат. Бул сабактын негизги милдеттеринин бири болуп, студенттин оозеки кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу менен сабаттуу жазууга үйрөтүү болуп саналат. Бирок, айта кетчү бир жагдай, учурдагы студент-жаштардын көпчүлүгүнүн өз оюн ачык, так билдире албагандыгы жана кагаз бетине сабаттуу түшүрө албагандыгы. Студенттин же окуучунун «...оозеки кеби жакшы өнүксө, анын жазуу жумуштары да жакшы болот, жакшы деген бул – кебинин кооздугу, сөздөрүнүн орундуулугу, сүйлөмдөрдүн туура курулгандыгы, оюн ырааттуу бере алгандыгы. Бирок, турмушта оозеки сүйлөгөндө абдан орундуу сүйлөп, сөз чебери атыккандар болот да, ошол эле киши жаза келгенде ал мүмкүнчүлүгүн көрсөтө албай калат, же тескерисинче... Мына ушуну окуучу кезден аракет кылып жоюу зарыл да, адам кандай сүйлөсө, ошондой жазууга, кандай жаза алса, ошондой сүйлөөгө үйрөнүшү керек» [4:508].

Демек, учурда кыргыз тилин мектепте, ЖОЖдо окутабызбы жаш муундардын оозеки жана жазуу сабаттуулугун көтөрүү ар бир окуучунун (мугалимдин) милдети.

Жогорку окуу жайында тилдик теориялык багыттагы темалар менен кошо кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү, кыргыз маданиятын, тарыхын, илимин таануу багытында лексикалык темалар өтүлөт.

Окутуучу теориялык багыттагы маселелерди лексикалык темалар менен байланыштырып, чыгармачылык менен сабак өтө алса, берген билими майнаптуу да, кызыктуу да болоруна шек жок. Мына ошондой байланыштардын бири өтүлүүчү темага карай баяндама жазуу болуп саналат.

Баяндама жаздыруу студенттердин жазуу же жазуу учурундагы кеп ишмердүүлүгүн эле өстүрбөй, анын чыгармачылыгын да өстүрөт. Мисалы, текст окуп жатканда бала (студент, окуучу) жаңы маалымат менен таанышат. Эгер тааныш эмес текст болсо, темага карай өзүндөгү билген маалыматтарын топтоштурууга аракет жасайт. Ошондой эле, тексттин мазмунуна карай ар кандай таасирленүүдө болуп, тарбияланат. Биз (ЖОЖдун, мектептин окутуучулары) баяндаманы жаздырууда көбүнчө көнүмүш бир ыкманы көбүрөөк колдонобуз. Айтсак, кандайдыр бир текстти алабыз да, ал текстти студенттерге же окуучуларга эки сыйра окуп берип, түшүнүгүн жазуусун талап кылабыз. Мына ушундай көндүм ыкмадан бир аз арылып, студенттердин ойлоо жөндөмдүүлүгүн, сабаттуулугун өркүндөтүүгө багытталган баяндама жазуу ыкмасын сунуш кылып көрөлү.

ЖОЖдордун I-курсуна окуу планы боюнча “А. Осмонов” деген тема өтүлөт. Негизинен, студенттер акындын өмүрү-чыгармачылыгы менен дээрлик тааныш. Биз аларга анча тааныш эмес текст менен, акындын өмүрүнө тиешеси бар, жары Зейнептин жазганы менен тааныштырабыз. Биринчи текстти студенттерге эки жолу окуп беребиз, анан, ошол эле тексттин мазмунун түзгөн башаламан жайгашкан сүйлөмдөрдүн катарын беребиз жана ал сүйлөмдөрдү тексттин мазмунуна ылайык келтирип жазуусун талап кылабыз. Студенттер уккан маалыматы боюнча текстти иретке келтириши абзел. Мисалы, тексттин туура вариантындагы мазмун менен таанышалы.

“Согуш учурундагы иштерибиз кыйла чымырканууну, күнү-түнү эмгектенүүнү талап кылган. Биз эки нөөмөт катары менен иштөөчүбүз. Үй-тиричилик менен алпурушууга дегеле убакыт калбайт. Бул жагынан Алыкулдун күнөөлөгөнү туура эле. Эртең мененки 9да кетип, кечки 11де кайткан учурларым, а кээде жаңы коюлган спектаклден кийин аны талкуулоо үчүн түнкү 1-2лерге чейин кармалып калган кездерим көп болгон. Ажырашуубузду себептерин далай ойлонуп, далай баш катырдым. Албетте, Алыкул аялын аз көрсө, аз сырдашса, кандай кишиге жагат бул иш? Аял деген үйдө болуш керек, үй-тиричиликте унутпаиш керек турбайбы көрсө. Кап, аттиң ай, дейм ушу азыр, Алыкул бар болгону жарым жыл эле чыдап койгондо, ал иштен өзүм кетпейт белем! Кичинекей эле, сөөмчөлүк эле “дипломатия” жетишпей турду... Чыдашсак, наристебиз төрөлүп, эне катары иштен бошоп, күйөөгө, үй-тиричиликке жакшылап көңүл бөлбөйт белем! Ал байкуш мени күчтөп болсо да үйдө отургузгусу келди. А мен, эси жок, үй-бүлөчүлүктө негизгиси – аял мээрим, үй оокаты, ал

түзгөн жылуулук экенин көңүлүмө алган эмес экемин”. (П.К.)

Ушул эле тексттин башаламан жайгашкан вариантын көрөлү:

“Кап, аттиң ай, дейм ушу азыр, Алыкул бар болгону жарым жыл эле чыдап койгондо, ал иштен өзүм кетпейт белем! Согуш учурундагы иштерибиз кыйла чымырканууну, күнү-түнү эмгектенүүнү талап кылган. А мен, эси жок, үй-бүлөчүлүктө негизгиси – аял мээримин, үй оокаты, ал түзгөн жылуулук экенин көңүлүмө алган эмес экемин. Үй-тиричилик менен алпурушууга дегеле убакыт калбайт. Албетте, Алыкул аялын аз көрсө, аз сырдашса, кандай кишиге жагат бул иш? Аял деген үйдө болуш керек, үй-тиричиликте унутпаиш керек турбайбы көрсө. Кичинекей эле, сөөмчөлүк эле “дипломатия” жетишпей турду... Биз эки нөөмөт катары менен иштөөчүбүз. Чыдашсак, наристебиз төрөлүп, эне катары иштен бошоп, күйөөгө, үй-тиричиликке жакшылап көңүл бөлбөйт белем! Ал байкуш мени күчтөп болсо да үйдө отургузгусу келди. Эртең мененки 9да кетип, кечки 11де кайткан учурларым, а кээде жаңы коюлган спектаклден кийин аны талкуулоо үчүн түнкү 1-2лерге чейин кармалып калган кездерим көп болгон. Бул жагынан Алыкулдун күнөөлөгөнү туура эле. Ажырашуубузду себептерин далай ойлонуп, далай баш катырдым”.

Жогорудагы текстти студенттер окутуучу белгилеген убакытта жайгаштыруусу зарыл. Баары жазып бүткөндөн кийин, окутуучу аларды окуп, берилген тексттин канчалык жазылгандыгын студенттер менен бирдикте анализдесе болот. Албетте, студенттер жазган баяндамадагы мазмунда ойлордун дал келүүчүлүгү көп эле болот, бирок сүйлөмдөрдү жайгаштыруу да чеберчилик эмеспи. Студенттер окуп бүткөндөн кийин, окутуучу туура варианттагы текстти жай темп менен кайрадан окуп берет. Мындай окуп берүү студенттердин кантип жазганын, сүйлөмдөрдүн канчалык туура жайгаштыруусун, эске сактоосун текшерүүсүнө өбөлгө болот.

Жогорудагы ыкмага кошумча дагы бир ыкманы сунуштап көрөлү. Бул ыкмада студенттер жогорудагыдай эле тексттин мазмуну менен таанышат. Бирок, эми студенттерге окутуучу тарабынан кээ бир сөздөргө синоним, мааниси жакын сөздөрдүн катары кошо берилет. Мында студент уккан текстке карай тиешелүү сөздү коюу менен жазуусу абзел. Мисалы:

Согуш, тополоң учурундагы иштерибиз, жумуштарыбыз кыйла чымырканууну, чарчабоону күнү-түнү эмгектенүүнү, талыкпай иштөөнү талап кылган. Биз эки нөөмөт, эки күн катары менен иштөөчүбүз. Үй-тиричилик, турмуштук жагдай менен алпурушууга дегеле убакыт калбайт. Бул жагынан Алыкулдун күнөөлөгөнү, айыптаганы туура эле. Эртең мененки, сааркы 9да кетип, кечки 11де кайткан учурларым, убактарым, а кээде, айрым учурда жаңы коюлган спектаклден, кинодон, көңүл ачуудан кийин аны талкуулоо үчүн түнкү, кечки 1-2лерге чейин кармалып калган кездерим көп, далай болгон. Ажырашуубузду, айрылууубузду

себеттерин далай, көп ойлонуп, далай баш катырдым, ойлондум. Албетте, Алыкул аялын, жубайын аз көрсө, аз сырдашса, кандай кишиге, адамга жасаат бул иш? Аял, жубай деген үйдө болуш керек, үй-тиричиликти унутпаш керек турбайбы көрсө. Кап, аттиң ай, арман ай дейм, ушу азыр, Алыкул бар болгону жарым жыл, алты ай эле чыдап койгондо, ал иштен, жумуштан өзүм кетпейт белем! Кичинекей эле, сөөмчөлүк эле “дипломатия” жетишпей турду... Чыдашсак, наристебиз, бөбөгүбүз төрөлүп, эне, ана катары иштен, жумуштан бошоп, күйөөгө, жолдошума, үй-тиричиликке жакшылап көңүл бөлбөйт белем! Ал байкуш, боорукер, мени күчтөп болсо да үйдө отургузгусу келди. А мен, эси жок, акылы жок үй-бүлөчүлүктө негизгиси – аял мээримин, үй оокаты, ал түзгөн жылуулук экенин көңүлүмө, оюма алган эмес экемин.

Албетте, мындай ыкмаларда баяндама жаздыруу биринчиден, студентти сабаттуу жазууга үндөсө, экинчиден сөз менен иштөө чеберчилигин, үчүнчүдөн ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн өстүрөт. Ошондой эле, жазылган баяндаманы анализдөөдө

түшүнүктөр кеңейип, кайсы бир теманын үстүндө тереңирээк иштегенге өбөлгө түзүлөт.

Мыкты жазуу жана мыкты сүйлөө үчүн чыгармачыл ой жүгүртүүгө студенттерди (окуучуларды) көнүктүрүү максатка ылайык. Эгерде адам ой жүгүртүүгө, өзгөчө чыгармачыл ой жүгүртүүгө жаш кезинен көнүксө, турмушта чоң ийгиликтерге жетишери, мындай адамдар бардык жактан ой-сезими жетик болору турмуштук практикада далилденген [3:67].

Адабияттар:

1. Исаков Б. Кыргыз тилинин 5–11-кл. Натыйжалуу окутуу боюнча усулдук кондонмо. – Б.: “Билим-компьютер”, 2012.
2. Казыбаев Т. “Мезгил жана Алыкул”. 2-бас. толук. – Б.: “Бийиктик”. 2006.
3. Маразыков Т. Тил-рухий дөөлөт. “Мектеп-Школа” билим берүү маселелери боюнча илимий-практикалык журналы. – Б.: 2008, № 1.
4. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. – Б.: “Турар”, 2013.

Рецензент: доктор философских наук Байгазиев С.